

Fattigvården förr



Fattig kvinna utanför sin stuga i i Östmarks socken i Värmland.

(Nils Keyland/Nordiska Museet, färglagd)

Det svenska slaveriet avskaffades gradvis och slutgiltigt i Skarastadgan som utfärdad under Magnus Erikssons Eriksgata år 1335.

Den frigivne mottog oftast ett område till odling mot ett visst arrende. Men många av de frigivna fick försörja sig med tiggeri. Först deras söner kunde få äganderätt till jorden och bli bönder.

Många fattiga fick vandra omkring från gård till gård. Hälsingelagen från 1320 har en paragraf om detta:

”Då skall envar föra dem oskadade ifrån sig. Vägrar någon dem hus mot kvällen, böta han fyra örar. Tager hjonet skada eller dör därav, då skall den böta som drev det ut. Ej heller får någon föra en tiggarskjuts till en obesutten man utan att han också för denne därifrån”.

Kyrkan hade då ansvar för fattigvården. Skatteintäkterna var då tiondet, 1/10 av jordbrukets produktion. Tiondet nämns redan i Gamla Testamentet men kom officiellt till Sverige genom en påvlig bulla år 1081.

Reformationen 1527

Nu ändrades fördelningen av tiondet så att staten tog 2/3. Kyrkans andel delades upp så att 1/3 gick till sockenprästen. Resten delades mellan biskopen, kyrkan och de fattiga. De fattigas del utdelades direkt av bonden som ansågs ha mest kunskap om behovet.

Kyrkor, kloster och välfärdsinrättningar blev utarmade. Prästernas inkomster förminskades. Allmogens offervillighet avtog i hög grad med den nya läran. Skaran av tiggare växte och eländet var stort.

Före 1642 omnämndes de fattiga endast tillfälligtvis. År 1556 har pastor skrivit ”Till de fattigas behov 18 mark förutom smått plock som man intet minns”. År 1609 kvitteras två tunnor spannmål för de fattiga i sjukstugan och några år därefter får en fattig sjuk präst 2 daler ur fattigmedlen

I 1571 års hospitalsstadga står det ”att det vore gott och kristligt, att även några små sjukstugor underhöllos i socknen för 4 à 6 personer”.

Två tunnor korn skänktes på hösten 1620 till fattiga på sjukstugorna i Skellefteå för att de skulle klara uppehållet.

Tiggareförordningen 1642

”Husarma och tiggare skola inom socknen bliva försörjda”. Det var kyrkoherdens ansvar att bevaka detta och att tillsammans med sockenstämman utfärda tiggarpass för ärliga fattiga.

Tiggarpass gällde bara inom socknen. Utan tiggarpass hade ingen rätt att fardas omkring. Det kunde kosta häkte, allmänt arbete, spö eller ris.

År 1650 började man med kollekt i kyrkan: ”De fattigas pengar församlat på små högtider 19 daler 20 öre”.

Friska tiggare stoppades in i krigsmakten. Senare bestämmelser, t ex kyrkolagen 1686 och tiggarrordningen 1698 inskränkte tiggarrätten, men den blev aldrig förbjuden. Detta skedde först 1847.

Fattigkassan fylldes på av bl.a. böter. Bonden Nils Ersson i Fahlmark dömdes år 1728 för fylleri till stockstraff tre söndagar i rad. Men "som för mögen man och hederlig bonde i socknen förvandlas straffet till böter 40 kr."



Tiggerska med barn i 1700–1800-talskläder (AI-genererat)

Obligatorisk fattigvård 1763

Genom förordningar 1763 och 1766 togs bestämda steg för att göra fattigvården obligatorisk: "Var socken skall föda sina fattiga". Kostnaderna skulle fördelas i proportion till andra utgifter.

Varjet socken skulle vara skyldig att ha fattig- och sjukstuga och underhålla detta. De skulle föda sina fattiga på det sätt, som de ansåg vara nyttigast.

Ideliga missväxter i slutet av 1700-talet

År 1766 blev en tredjedel av åkern osädd. För många blev det barkbröd. Korn fanns inte att

köpa för de fattiga och rågen kostade 64 daler per tunna.



Svältande familj (AI-genererat)

År 1773 fanns det omkring 4,700 Skelleftebor. Av dessa var 564 utfattiga. Alltså 12 %!

Den 17 april 1791 hölls en sockenstämma. Ett av besluten var att en viss procent av behållningen i varje dödsbo skulle gå till de fattiga. År 1794 preciserades beloppet till 4 öre för varje hundrade daler. Detta stadgandet upphävdes vid riksdagen 1862-1863.

Sågverksrörelsen i Bureå, Ytterstfors, Brännfors och Lejonström gav någon hjälp åt de arbetslösa inom församlingen.

Början av 1800-talet

Kyrkvårdarna skulle då sköta fattigvården och de fick det bekymmersamt. De fick 12 daler årligen för besväret så det var en attraktiv tjänst.

Men man litade inte på dem. Då en ny kyrkvård skulle utses 1802 krävdes därför att denne skulle gå ed på att vara ärlig och rättvis vid utdelning av fattighjälp. Samma misstro fanns angående spannmålsmagasinen.

År 1804 fanns på Prästbordet 131 personer. En stor del var utfattiga gamla drängar och pigor från byarna vilka inte fått tiggarpass i sin by.

Inhysningarna var illa sedda. De anklagades för bl.a. krögeri. Somliga höll sig med kreatur och gjorde skada på kringliggande mullbete.

I sin årsberättelse för tiden 1829-1838 meddelar länsstyrelsen "att länets innevånare under loppet av 10 på varandra följande år endast fått en enda och frusen medelmåttig skörd.

År 1831 ansåg sockenstämman efter undersökning, att man behövde köpa söderifrån minst 1000 tunnor korn och 500 tunnor råg. År 1836 behövdes 2000 tunnor säd, utom vad handlandena kunde anskaffa

Insamlingar företogs i Stockholm m.fl. städer. År 1832 anlände soppgryn och 360 Riksdaler banco, som utdelades till de mest blottställda.

Den som redde upp fattigvården var Nils Nordlander (1796-1874). Han var kyrkoherde i Skellefteå från 1834 och riksdagsledamot 1853-63. Han räknas som Skellefteås grundare.

År 1862 övertog kommunalnämnden fattigvårdsangelägenheterna från kyrkan

Svältåren på 1860-talet

Ett ihärdigt regn under mera än 14 dagars tid med riktiga hagelblandade störtkurar, har gifvit oss mera nederbörd, än önskligt är, för återgrödan.

1860-07-07 Första tecknet på kommande svältår (Skellefteå Nya Tidning)

Höskörden blev däremot bra men 1859 var det foderbrist och många djur hade då slaktats. Dessutom hade sjukdomar härjat bland djuren.

Frosten som kom i slutet av augusti 1860 ledde till knappa skördar det året och nästföljande, både 1860 och 1861. År 1862 blev det missväxt som sedan följdes av flera nya svagår.

År 1866 blev för länet i dess helhet ett nytt missväxtår, orsakat av regn och frost. I slutet av september plogade man Storgatan i Skellefteå stad för att få undan något av den lervälling som det myckna regnandet vållat. Höskörden slog fel på grund av allt regn. Och kornet tog skada.

Året 1867 inleddes med en mörk vinter som aldrig tycktes ta slut. Våren blev kort och plötslig. Sommaren likaså. Frosten gör slut på det sista hoppet. Missväxten har åter slagit till.

I Burträsk avled många människor på grund av bristande och osunda födoämnen. Andra var så utsvultna och utmärglade att de varken kunde arbeta eller förse sig med nödigt bränsle. Vägarna vimlade av tiggare.

1867 begicks det fler självmord än tidigare år. År 1868 föddes det bara 219 barn på 10 000 innevånare mot drygt 350 tidigare år. Under det året ökade utflyttningen från Västerbotten kraftigt. Nära 1000 personer gav sig iväg. Av dem emigrerade över 250, en nära sexdubblad utvandring.



1867-06-26 Mor är döende, far skär bark och äldsta sonen tuggar på en sko (Fäderneslandet)

Fattigvårdskostnaderna ökade kraftigt. Auktioner på egendom var ofta förekommande.

År 1829 fanns det 1279 fattighus i Sverige. De var fördelade på ungefär hälften av landets socknar. De små saknade ofta fattighus.

I 1918 års fattigvårdslag förbjöds fattigstugor, fattigauctioner och rotegång och ersattes med ålderdomshem.

Socknen betalade sällan ut bidrag

I allmänhet fick rotehjonen och de i fattigstugan klara sig med de kläder de ägde eller fick av släkt eller hjälpsamma människor. Socknen betalade sällan kläder eller begravningar.

Ett undantag skedde 1753 då pigan Anna Brita Vickman i Myckle fick halsduk, mössa av lärft, kjortel, tröja, livstykke, strumpor, vantar, lintyg, mössa och ett par nya kangskor till ett sammanlagt värde av 40 daler 12 öre.

Ett annat undantag var Krus Olle, "som är vid fullt förstånd" som fick 6 daler till inköp av skor. På auktion i Boviken inropades en gammal vadmalströja till en fattig piga.

Då kvarlåtenskapen efter Mört Malin år 1769 såldes. "lämnades hennes ringa sängkläder och en gryta till i fattighuset nyintagna Karin från Ursviken, vilken man eljest för henne måste inköpa"

Åt en annan fattig inköpes "ett par färdiga och smorda, nya kängskor av gott läder for 4 dr.

Sedan gamla pigan Brita Larsdotter från Ersmark 1774 avlidit hos Nils Svensson i Storkåge och inte hade någon släkt som kunde stå för begravningen så ålades Nils att göra likkista, låta svepa henne, föra till kyrkan och gräva ned henne. För det betalade socknen 9 daler".

Läkarvård

Det var ovanligt att läkarvård bekostades. Då fältskären Eberhardt 1753 fick läkararvode för en stackars piga så skedde detta med förbehållet att hon skulle betala tillbaka vid tillfrisknade eller så med sin kvarlåtenskap om hon avled.

År 1823 hade en svår och smittosam sjukdom utbrutit hos Jakob Olsson i Finnforsen där 4 personer låg sjuka. Doktor Ekenstedt skulle få betalt för resa och medicin om kuren lyckades men annars inte.

Fattigmedlen

Fattigmedlen skulle insamlas på frivillighetens väg! Det fanns inte samma tvång som för kronoskatterna. Redan 1698 beslutades avgifter till de fattigas underhåll vid lysning till äktenskap, vid barndop, barnsängshustruns kyrkogång, gravöl, tacksägelse efter genomgången sjukdom, vid houppteckningar, mottagande av testamenten m.m.

Gåvorna skulle erläggas efter givarnas "villkor, samråd och ämne". Ibland var gåvorna stora. Enligt påbud och ortens sed lämnades till de fattiga 4 öre för var hundra daler vid bouppteckningar. År 1746 fick fattigkassan efter prosten Anzenius 160 daler efter hans första hustru.

Från allmogen blev bidragen icke stora men de kom i i en jämn strom, och vid alla möjliga tillfällen. Bötesmedel voro icke heller att förakta. Förseelserna var många mot god ordning och kyrklig sed.

Tillskott i fattigkassan kom också från fattighjonens kvarlåtenskap och arvsmedel. Somliga år kunde denna inkomst stiga till flera hundra daler, andra år till endast några ören. Oftast såldes kvarlåtenskapen på välbesökta auktioner.

När den relativt välbeställda Jon Ersson avled 1783 fick fattigkassan fick ex. 34 daler. Men från fattighjonet Maria Olofsdotter i Storkåge blev det 1838 bara 3 riksdaler 11 skilling.

Det Maria Olofsdotter lämnade efter sig var 1 blå och rödrutig utnött halsduk 4 skilling, 1 svart dito halvsiden 4 skilling, 1 ljus och mörkblå randig halvylleklädning 1 riksdaler 24 skilling, 1 grå söndrig halvyllekjortel 8 skilling, 1 gammlat randigt livstykke 3 skilling, 1 par utnötta lappskor 4 skilling, 1 par utnötta kängskor 4 skilling, 1 gammal psalmbok 6 skilling, 1 gammal beslagen svart kista 1 riksdaler och 1 mjölkkärill 2 skilling

Men Marias dödsbo gick med förlust. Från intäkten avgick 1 likkista för 3 riksdaler och 24 skilling, skjuts för liket till kyrkan från Kåge 24 skilling och gravöppning 24 skilling

Kyrkoherden med kyrkovärdarna och församlingens äldste hade hand om de insamlade medlen och gjorde räkenskap för sin förvaltning på våren varje år.

1846 Första fattigvårdsreglementet



Fattigstuga vid Lindalmström i Stämninggården (Skellefteå museum, färglagd)

Riksdagen börjar intressera sig för folkförsörjningsfrågor och tillsatte en kommitté för hur fattigvården sköttes på olika ställen i landet.

Ett skäl till missnöje var bristen på lagstiftning rörande sättet för försörjning och utdebitering av nödiga medel. Ett sockenstämmobeslut stadgade att en fattig änka skulle av varje hemmansägare i distriktet få en viss mängd mjöl. Men när hon kom till en hemmansägare så nekade han att ge

något. Han visste att det fanns ingen lagstiftning som kunde tvinga honom.

I det första reglementet delades de fattiga i tre klasser: 1)Till arbete oförmögna, 2)Värnlösa barn och 3)Mindre arbetsföra.

Församlingen delades i distrikt med ombud, som har att anmäla och svara för dess fattiga vid den årliga fattigregleringen. De i någon mån arbetsföra hänvisas till arbetsdistrikt, där en föreståndare har ansvaret för anskaffande av lämpligt arbete.

"Alla bidrag till fattigvårdens bestridande skola utgå av alla inom socknen befintliga hemman och skattlagda lägenheter efter deras åsatta grundränta".

Ledningen av det hela har en fattigvårdskommitté: Självskrivna var pastor som ordförande och kyrkvårdarna som ledamöter. Därtill kom åtta sockenmän utsedda av sockenstämma Kyrkorådet skulle fungera som fattigvårdskommitté.

1862 Andra fattigvårdsreglementet

I det nya reglementet så fick kommunalnämnden hand om fattigvårdsangelägenheterna. Arbetsdistrikten var nu avförda.

Fortfarande sker utackordering av barn och åldringar genom en entreprenadauktion i sockenstugan. Men nu fanns det en tidsgräns på ett eller högst fem år.

Noggranna föreskrifter lämnas om vård och tillsyn. En ny och humanare anda gör sig gällande. Men fortfarande skulle både äldre och barn inställa sig i sockenstugan när ombyte av vistelseort skulle ske.

Under de svåra tiderna på 1860-talet var nöden obeskrivlig, trots alla hjälpåtgärder och understöd

söder ifrån. Vägarna vimlade av utmärglade tiggare och bland dem många skattebönder.

500–600 skolbarn behövde få mat men de hänvisades att genom tiggeri skaffa sig uppehälle.

1868 Tredje fattigvårdsreglementet

Sockennämnden och fattigförsörjningskommittén tog hand om ärendena.

Varje distrikt lämnades frihet att ordna underhållet av de fattiga. Men det fanns vissa regler so syftade till att ge ett tryggt boende. "Att de samma icke må genom dagligt kringgång emellan underhållsskyldiga förflyttas, utan skola de helst hava en stadig bostad eller och utackorderas, dock ej på mindre tid än tre månader för äldre och ett år för barn."

1918 års fattigvårdslag

1918 års fattigvårdslag blev övergången mellan gamla tiders fattigvård och modernare tiders socialhjälp. Fattigstugor, fattigauktioner och rotegang förbjöds, och ersattes med ålderdomshem.

Kommunen hade med den nya lagen en skyldighet att ge anstaltsvård till alla som hade det behovet. De hade dock en tidsfrist till 1928 innan anstaltsfrågan skulle vara löst. Många kommuner begärde och fick ytterligare anstånd.

Lagen gällde fram till 1955, och ersattes av Socialhjälpslagen.

Stig Sandström, www.lokalhistoriaskelleftea.se

Källor

Prosten K A Fellströms artiklar i Norra Västerbotten februari-mars 1976

Wikipedia

Diverse webbsidor